

شیخ صدوق و کتاب النبّوة

*علی علیزاده آفکنند

چکیده: در میان آثار متعدد شیخ صدوق (۳۱۱ - ۳۸۱ق)، کتاب النبّوة از آثاری است که این شخصیت گرانمایه آن را در شرح و بسط تاریخ انبیای عظام و تحولاتی که در طول اعصار و زندگانی ایشان رخ داده، تألیف کرده و در قالب بیان احادیث مستند و با اشاره به سلسله سندي هر حدیث، به بیان مقصود خود مبادرت ورزیده است. در این مقال، به بیان نکاتی در باب معرفی کتاب النبّوة، مباحثی پیرامون وجود یا عدم این کتاب، اقوال دیگران راجع به این کتاب، پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: کتاب النبّوة / شیخ صدوق / ابو جعفر محمد بن علی بن حسین قمی / ابن بابویه.

آثار شیخ صدوق

شیخ صدوق آثار متعددی دارد. مرحوم نجاشی در رجالش نام ۱۹۳ عنوان را ذکر کرده است. (نجاشی، ج ۲، ص ۹۰ - ۸۹) مرحوم محمد بن سلیمان تنکابنی در قصص العلماء ۱۹۸ تألیف شیخ صدوق را نام برده است. (تنکابنی، ص ۱۶۶) سعید نفیسی

*. پژوهشگر و فهرستنگار نسخ خطی. a.alizadeh76@yahoo.com

کتاب النبّوّة

در میان آثار شیخ صدوق کتابی هست با عنوان کتاب النبّوّة که در انتساب آن به ایشان تردیدهایی وجود دارد. چنان‌که از مراجعه به فهراس نسخ خطی و منابع و مصادر بر می‌آید، نسخه‌ای از این کتاب باقی نمانده است و در کوران حوادث دنیا از بین رفته است. ولذا در منابع متأخر هیچ نامی از این اثر را در عدد تألیفات ایشان نام نمی‌برند؛ ولی آنچه مسلم است، این است که وجود این اثر قابل انکار نیست و این در مراجعه به منابع متقدم روشن می‌شود. لذا ما در ادامه، نقل قول‌هایی از علماء و بزرگان می‌آوریم که نشان‌دهنده وجود این کتاب و استفاده از آن در منابع و مصادر متقدم خود می‌باشد.

در ادامه، از کتابهایی که در آنها از کتاب النبّوّة اقوالی نقل و احادیثی آمده است، در نام می‌بریم. البته شیخ صدوق کتاب دیگری در این راستا دارد با عنوان جامع حجج

۱. مقدمه مصادقة الاخوان، ص ۹

الابناء^۱ که این کتاب هم در موضوع نبوت می باشد. در فهرست نجاشی و شیخ طوسي نيز از کتاب النبوة در زمرة کتب عقایدی شیخ صدوq نام برده شده است. (طوسي، الفهرست، ص ۲۳۷، رقم ۷۱۰ و نجاشی، ص ۳۸۹، رقم ۱۰۴۹)

ابن شهرآشوب در معالم العلماء از کتاب النبوة صدوq نام برده است و می گويد که اين کتاب در نه جزء است. (مازندرانی، معالم العلماء، ص ۱۱۲، ۷۶۴) ابن طاووس نيز در کتابهای الاقبال و فرج المهموم از کتاب النبوة صدوq روایاتی نقل کرده است.^۲ همچنین ابن طاووس در اقبال (ابن طاووس، ص ۶۲۳) روایتی در باب حضرت رسول اکرم ﷺ از جزء چهارم کتاب النبوة را نقل می کند.

شیخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ق) در خاتمه وسائل الشیعه نام کتاب النبوة را آورده و آن را از کتب مورد اعتماد بر شمرده است. (حر عاملی، ص ۴۵ و ۴۶ و ۳۰) اسماعیل پاشا بغدادی (م ۱۳۳۹ق) در ایضاح المکون و هدیة العارفین از کتاب النبوة شیخ صدوq نام برده اند. (حاجی خلیفه، ج ۲، ص ۳۴۲ و بغدادی، ج ۲، ص ۵۲) شیخ آقا بزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ق) در الذریعه الى تصانیف الشیعه به این کتاب اشاره نموده است. (تهرانی، ج ۲۴، ص ۴۰ و ۲۰۰)

از همه مهمتر و متقن‌تر استنادات و ارجاعاتی است که صدوq خود در کتابهای دیگریش به این کتاب دارد. به عنوان نمونه، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: در کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۶۷، ذیل حدیث ۸۴۵ می‌فرماید: «وَقَدْ أَخْرَجْتُ الْخَبَرَ فِي ذَلِكَ عَلَى وَجْهِهِ فِي كِتَابِ النُّبُوَّةِ».

کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۳۱، ذیل حدیث ۲۲۷۹: «لَمْ أَحِبَّ تَطْوِيلَ هَذَا الْكِتَابِ بِذِكْرِ الْقِصَصِ... وَقَدْ ذَكَرْتُ الْقِصَصَ مَشْرُوْحَةً فِي كِتَابِ النُّبُوَّةِ».

۱. فهرست آثار صدوq در نجاشی، به کوشش آیة الله موسی شبیری زنجانی، قم، ۱۴۰۷، ص ۳۸۹؛ الذریعه، ج ۲۴، ص ۴۰.

2.kohlberge _ f. a medieval muslimscholar at work: ibn tawus and his library _ leiden. New York. Koln.1992 _ P.302

كتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۳۱، حديث ۲۲۷۸: «قَدْ ذَكَرْتُ إِسْنَادَ ذَلِكَ فِي كِتَابِ النُّبُوَّةِ مُتَّصِلاً بِالصَّادِقِ عَلَيْهِ».

و در کتاب التوحید، ص ۲۸۸، ذیل حديث ۴، بیان می‌کند: «و قد أخرجته بتمامه في آخر أجزاء كتاب النبوة». و در ص ۳۱۶ حديث ۳: «و قد أخرجته بتمامه في آخر كتاب النبوة».
و در کتاب الخصال، ج ۱، ص ۲۸۰، ذیل حديث ۲۵، بیان می‌دارد: «و قد أخرجته بتمامه في آخر الجزء الرابع من كتاب النبوة».

كتاب النبوة در آثار دیگران

كتاب النبوة کتابی به زبان عربی در باب شناخت انبیاء و اوصیای الهی است. از این اثر، نسخه خطی موجود نیست و به احتمال فراوان، همچون کتاب مدینة العلم شیخ صدق از بین رفته است. در این میان، برای بازیابی و دانستن اینکه کتاب النبوة چه بوده و محتویات آن به چه صورت بوده است، چاره‌ای نمی‌ماند جز اینکه با استفاده از متون ما بعدی که از آن روایت نموده‌اند، سعی در بازسازی این اثر شود. با مراجعه به متون روایی و حدیثی که در آنها از این کتاب و احادیث آن استفاده شده است، می‌توان به نمایی کلی از محتویات و احادیث این کتاب دست یافت. در این میان، کتابی که بعد از شیخ صدق تأییف شده و در آن، به دفعات مختلف از کتاب النبوة شیخ صدق مطالب و احادیثی در باب انبیای عظام منقول شده، همانا کتاب قصص الانبیاء قطب الدین راوندی (م ۵۷۳ ق) است.

با نگاهی گذرا به آنچه قطب الدین راوندی در کتاب قصص الانبیاء خویش آورده است بر ما کشف می‌شود که او اخبار موجود در این کتاب را از شیخ صدق، محمد بن علی بن موسی بن بابویه گرفته است، آنچنان که میرزا عبدالله افندی در ریاض العلماء می‌گوید: «وأَخْبَارُهُ جَلَّهَا مَأْخُوذَةٌ مِّنْ كِتَابِ الصَّدُوقِ». (افندی، ج ۲، ص ۴۲۸)

بر این گفته، دلایلی هم می‌توان ارائه نمود:

۱. بیشتر احادیثی که راوندی نقل می‌کند، با همان سند و متن یا با انداکی

اختصار، در آثار صدوق آمده است. (راوندی، ص ۵۴ - ۵۰)

۲. قطب راوندی در سلسله اسنادی که در آغاز احادیث ذکر می‌کند و همه آنها را به سند متصل به ائمه معصومین علیهم السلام می‌رساند از علی بن بابویه هم در آنها نام می‌برد؛ با الفاظی چون: «بالإسناد عن ابن بابویه»، «عن ابن بابویه»، «وبهذا الإسناد». و این نشان از اعتماد قطب راوندی به آثار و کتب شیخ صدوق دارد و حاکی از آن است که او از کتب صدوق نقل می‌فرموده است.

از جمیع گفته‌های بالا می‌توان به این نتیجه مهم رسید که قطب الدین راوندی اخبار و احادیث منقول در القصص را از یک کتاب خاص از شیخ صدوق که منحصراً در این باب به نگارش در آمده، اخذ کرده است. با نگاهی به فهرست آثار شیخ صدوق - رحمة الله عليه - فقط به دو کتاب بر می‌خوریم که مناسب این موضوع تألیف شده است: *كتاب النبوة* و *كتاب جامع حجج الانبياء*.

البته باید اضافه بنماییم که موافق با ادله و اسنادی که در پی می‌آید، کتابی که محتمل است قطب راوندی از آن در تألیف القصص استفاده نموده، همان *كتاب النبوة* است نه *جامع حجج الانبياء*.

(الف) در طبقات روات بعده از صدوق، هیچ کس از کتاب *جامع الحجج* شیخ صدوق روایتی نقل نکرده است. البته آنان که به کتاب *دلائل النبوة* شیخ صدوق اشاره نموده‌اند، همچون ابن طاووس در فرج المهموم، ص ۲۰۹، بیان می‌دارند که شاید این کتاب همان *جامع حجج الانبياء* شیخ صدوق است. باید گفت که راوندی در قصص الانبياء خویش آنچه را ابن طاووس در فرج المهموم آورده است هم نقل می‌نماید.

(ب) موضوع کتاب *جامع الحجج* چیز دیگری است. این کتاب در باب عقائد و براهین در اثبات نبوت انبیای عظام گرد آمده است؛ در حالی که کتاب قصص الانبياء در باب تاریخ و داستانهای انبیای الهی است که در اخبار و احادیث روایت شده است.

(ج) چنان‌که در سطور ماقبل نیز گذشت، با مراجعه به کتب علمای عظام و

معاصرین قطب راوندی و نقلهایی که از کتاب النبّة نموده‌اند، به قطع، می‌توان وجود این کتاب را در آن دوره به اثبات رساند. از آن جمله، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. شیخ طبرسی (م ۵۴۸ق) در کتاب مجتمع البیان خویش روایات متعددی را از کتاب النبّة نقل کرده است. (طبرسی، مجتمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۳، ۱۶۸، ۳۷۵؛ ج ۴، ص ۲۸۱، ۲۸۲؛ ج ۵، ص ۴۲، ۲۷۲، ۲۸۱ و ...)
۲. فرزند شیخ طبرسی، ابو نصر الحسن بن فضل از علمای قرن ششم هم در کتاب مکارم الاخلاق به دفعات از کتاب النبّة نقل قول کرده است. (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۱۷ - ۲۳، ۲۹)
۳. شیخ ابوالفضل علیّ بن ابی نصر الحسن بن فضل از دانشمندان قرن هفتم هجری و نوّه شیخ طبرسی هم در کتاب مشکاة الانوار از این کتاب نقل کرده است. (طبرسی، مشکاة الانوار، ج ۲، ص ۱۷۵)
۴. ابن شهرآشوب مازندرانی (م ۵۸۸ق) هم در کتاب المناقب از کتاب النبّة روایت کرده است. (مازندرانی، مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۷، ۵۳، ۵۹، ۲۴۳)
۵. سید علی ابن طاووس (م ۶۶۴ق) در کتاب الاقبال بالاعمال الحسنة و فرج المهموم نیز از این کتاب روایتهايی آورده است. (ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲ و فرج المهموم، ص ۲۰۹، ۲۸)
۶. جمال‌الدین یوسف بن حاتم شامی شاگرد محقق حلّی نیز در الدر النظیم از کتاب النبّة احادیثی را نقل نموده است. (الدر النظیم فی مناقب الائمه، ص ۲۹)
۷. شیخ علیّ بن یونس البیاضی العاملی (م ۸۷۷ق) در کتاب الصراط المستقیم هم به این کتاب از شیخ صدقه اشاراتی دارد. (بیاضی، ج ۲، ص ۲۵۶)

البته شایان ذکر است که قطب راوندی در کتابهای دیگر ش همچون الخرائح والجرائح در چند جا از این کتاب نام می‌برد. (راوندی، الخرائح و الجراح، ج ۱، ۳۷، ۴۱، ۴۲، ۴۹، ۱۰۱۳، ۹۸۰، ۳، ص ۵۵۰، ۵۱۳، ۴۹۲، ۱۹۱، ۱۱۵، ۶۰ - ۶۱، ۴۸ - ۴۹)

مصادر کتاب النبّوّة

از جمیع مباحثی که در باب موضوع کتاب النبّوّة گفته شد، می‌توان گفت: شیخ صدوّق در این کتاب از کتابهای مختلفی که در آن زمان در دسترس بوده، بهره برده است. البته تعداد کتابهایی که در آن مقطع تاریخی در باب تاریخ انبیای الهی تأثیف شده، زیاد نیست ولذا می‌توان به تعدادی از آن کتب به اختصار اشاره کرد:

۱. کتاب قصص الانبیاء، از محمد بن خالد برقی. سید ابن طاووس در فرج المهموم از آن نام برده است. (فرج المهموم، ص ۱۴۳)

۲. کتاب الانبیاء و الائمه، از ابی صریح محمد بن مسعود السمرقندی العیاشی.

(فهرست نجاشی، ص ۳۵۲ و ابن ندیم، ص ۹۴۴)

۳. کتاب الانبیاء، از ابی الحسن علی بن الحسن بن علی بن فضّال. (نجاشی، ص ۲۵۸،

(۶۷۶)

۴. کتاب الانبیاء، از علی بن ابراهیم بن هاشم القمی. (همان، ص ۲۶۰، ۶۸۰)

۵. اخبار بنی اسرائل، از ابی الحسن علی بن الحسن بن علی بن فضّال. (طوسی،

الفهرست، ص ۱۲۲)

۶. کتاب احکام الانبیاء و الرسل من المحسن، از ابی جعفر احمد بن محمد بن خالد البرقی (م ۲۷۴ ق). (نجاشی، ص ۷۷، ۱۸۲)

۷. کتاب اخبار الامم، از ابی جعفر احمد بن محمد بن خالد البرقی. (همان، ص ۷۷، ۱۸۲)

۸. اخبار ذی القرین، از ابراهیم بن سلیمان بن عبید الله بن خالد النهمی. (همان، ص ۱۸،

(۲۰)

بخش‌های کتاب النبّوّة

از همه آنچه گذشت، می‌توان گفت که کتاب النبّوّة کتاب حجیمی بوده است. در اینکه این کتاب از چند باب و فصل تشکیل شده بوده است، نمی‌توان به صراحة مطلبی بیان نمود، ولی قرائن و شواهد چندی را می‌توان بر تعدادی از اقوال

بر شمرد.

خود شیخ صدوq در کتاب الخصال در روایتی، در باب کسانی که پیامبر گرامی اسلام را مورد آزار و اذیت واستهزاء قرار می دادند، آورده است: «و قد أخرجه بتامة في آخر الجزء الرابع من كتاب النبوة.» (ابن بابویه، الخصال، ص ۲۸۰، ذیل حدیث ۲۵) و با توجه به اینکه موضوع کتاب در باب تاریخ و زندگانی انبیای عظام ﷺ بوده است و قاعده‌تاً زندگی حضرت ختمی مرتبت در بخش‌های پایانی باید مورد بررسی قرار می‌گرفته، پس این کتاب در چهار باب تنظیم شده است؛ همچنان‌که ابن طاووس در اقبال‌الاعمال روایتی از رسول الله نقل می‌کند و اشاره می‌کند که از اواخر جزء رابع منقول است. (ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۲) ولی ابن شهرآشوب آنچنان که گذشت، به صراحة می‌گوید: کتاب النبوة در نه بخش می‌باشد. (مازندرانی، معالم العلماء، ص ۱۱۲، ۷۶۴)

به سال ۱۴۲۲ قمری، تصحیحی بازسازی شده از این اثر با تفصیلاتی که بیان شد، توسط کنگره بزرگداشت شهید صدوq منتشر شد.^۱ البته در این تصحیح که در واقع بازسازی متنی است که امروزه در دسترس مانیست، با استفاده از متون دیگر، رعایت نکاتی چند بر غنای این کار علمی و سترگ می‌افزود. البته آنچه در بادی امر به ذهن مبتادر می‌شود، این است که در مقدمه این اثر هیچ توضیحی در باب چگونگی شکل‌گیری این طرح و مراحلی که در روند جمع آوری روایات و احادیث و مستند کردن آنها اعمال شده، نیامده است.

همچنین در راستای تدوین کتاب النبوة به این صورت که در قالب ابوابی چند و فصول متعدد آورده شده، بهتر می‌بود توضیحی در چرایی این چیش و استدلالی که در پس این جریان بوده است، برای مراجعه کننده داده می‌شد تا برای استفاده هر چه بیشتر از این اثر مفید به واقع می‌شد.

۱. کتاب النبوة، شیخ صدوq، تحقیق: موسسه‌الضھی الثقافیة، چاپ اول، ۱۳۸۱.

در این بخش، با استفاده از این اثر تصحیح شده به بیان کلیاتی در باب کتاب النبّوّة و ابواب و فصول آن می‌پردازیم. می‌توان گفت، شیخ صدوق در این کتاب، روایاتی را که در مورد انبیای سلف و پیامبر اکرم ﷺ وارد شده، به ترتیب و در بیست باب نقل کرده است. برخی از ابواب خود دارای چند فصل بوده است و با تفصیل بیشتری به موضوع می‌پردازد. در ادامه، با اشاره به احادیث هر باب به کتابهای متأخری که از این احادیث نقل کرده‌اند، نیز اشاره می‌شود.

باب اول

در ذکر آدم ﷺ، این باب در ۴ فصل تنظیم شده است:

فصل اول: در ذکر خلق آدم و حوا ﷺ. شیخ در ادامه به ۲۴ حدیث همراه با سلسله سند این احادیث اشاره می‌نماید. در حدیث پنجم - به نقل از مجمع البیان شیخ طبرسی - آمده است: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنَ الطِّينِ وَ خَلَقَ حَوَّاءَ مِنْ آدَمَ فَهِمَّةُ الرِّجَالِ الْمَأْءُ وَ الطِّينِ وَ هِمَّةُ النِّسَاءِ الرِّجَالُ». ^۱

فصل دوم: در کیفیت زاد و ولد و خلقت حوا و شرح قصّه پسران آدم و وفات آنان است. این فصل در قالب یک حدیث به تفصیل در این باب سخن رانده است. سرآغاز آن چنین است: «أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ، عَنْ الْحَسِينِ بْنِ أَبِي هُبَيْلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَةَ، عَنْ التَّوْفِيلِ، عَنْ عَلَيِّ بْنِ دَاوُدَ الْيَعْقُوبِيِّ، عَنْ مُقاَلِ بْنِ مُقاَلٍ، عَمِّنْ سَعَ زَرَارَةَ يَقُولُ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ آدَمَ لِكَيْفَ كَانَ وَ عَنْ بَدْءِ النَّسْلِ مِنْ ذُرْيَّةِ آدَمَ؛ فَإِنَّ أَنَاسًا عِنْدَنَا يَقُولُونَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى آدَمَ أَنْ يُرَوِّجَ بَنَاتِهِ مِنْ بَنِيهِ وَ إِنَّ هَذَا الْخُلُقُ كُلُّهُ مِنَ الْإِخْوَةِ وَ الْأَخْوَاتِ». فَنَعَ ذَلِكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ذَلِكَ وَ قَالَ:...»

(راوندی، ص ۵۴ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۶۲ و نوری طبرسی، ج ۶، ص ۵۱۰)

۱. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶۸؛ احادیث این بخش را می‌توان از منابع زیر جویا شد: قصص الانبياء راوندی صفحات ۳۵، ۴۱، ۵۳ - ۳۵، قصص الانبياء جزائری، صفحه ۲۷، بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۱۱۳، ۱۸۰، ۲۱۰

باب دوم

در این باب، به شرح دوران نبوت حضرت ادريس و نوح علیهم السلام می‌پردازد. بیست حدیث با سلسله اسناد آن را می‌توان در منابع برای توضیح این باب یافت. از آن جمله است:

أَبِي حَدْثَنَا مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ، عَنْ الْمُحْسِنِ بْنِ الْمُحْسِنِ بْنِ أَبِي الْمَوْلَى، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدِ الْجَعْفِيِّ، عَنْ أُورَمَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدِ بْنِ عَمَانَ، عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدِ الْجَعْفِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرِ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ عليه السلام: إِنَّ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ كَانَتْ لَهُ مَنْزِلَةُ فَاهْبَطْهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، فَأَقِّي إِدْرِيسَ النَّبِيَّ عليه السلام فَقَالَ لَهُ: اشْفَعْ لِي عِنْدَ رَبِّكَ قَالَ: فَصَلِّ ثَلَاثَ لَيَالٍ لَا يَفْتُرُ وَ صَامَ أَيَّامَهَا لَا يُفْطِرُ.

(راوندی، ص ۸۶ - ۷۶ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۲۸۰ - ۲۷۷ و طبرسی، مجمع‌الیان، ج ۴،

ص ۲۸۱ و جزائری، ص ۶۸)

باب سوم

در باب سوم می‌توان احادیثی را در باب تاریخ و زندگانی حضرت هود و صالح علیهم السلام مشاهده نمود. در کل ۹ حدیث را می‌توان از مجموع احادیث برای این

فصل بازیابی نمود. از آن جمله است:

أبى، عن سعد بن عبد الله، عن احمدبن محمدبن عيسى، عن علي بن الحكم، عن ذرعة بن محمد الحضرمي، عن سماعة بن مهران، عن ابى عبدالله قال: إِذَا هَاجَتِ الرِّيَاحُ فَجَاءَتْ بِالسَّافِي الْأَيْضِ وَالْأَسْوَدِ وَالْأَصْفَرِ، فَإِنَّهُ رَمِيمٌ قَوْمٍ عَادٍ. (راوندی، ص ۹۰ - ۹۷ و مجلسی، ج ۱۱، ص ۳۸۵ و جزائری، ص ۳۹۰)

باب چهارم

در این باب می توان ۱۴ حدیث را در موضوع تاریخ و زندگانی و نبوت حضرت ابراهیم مشاهده نمود. از آن جمله می توان به این حدیث اشاره نمود:

حدّثنا محمد بن بكران النقاش، حدّثنا احمد بن محمدبن سعد الكوفي، حدّثنا علي بن الحسن بن فضال، عن ابيه، عن الرضا: قال: لَمَّا أَشَرَفَ نُوحُ عَلَى الْعَرْقِ دَعَا اللَّهَ بِحَفْنَا، فَدَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ الْعَرْقَ، وَلَمَّا رُمِيَ إِبْرَاهِيمُ فِي النَّارِ دَعَا اللَّهَ بِحَفْنَا، فَجَعَلَ اللَّهُ النَّارَ عَلَيْهِ بَرْدًا وَسَلَامًا وَإِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ لَا ضَرَبَ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ دَعَا اللَّهَ بِحَفْنَا، فَجَعَلَهُ يَسِّاً وَإِنَّ عِيسَى عَلَيْهِ لَمَّا أَرَادَ الْيَهُودَ قَتْلَهُ دَعَا اللَّهَ بِحَفْنَا فَنَجَّيَ مِنَ الْقُتْلِ فَرَفَعَهُ إِلَيْهِ. (راوندی، ص ۱۱۴ - ۱۰۵ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۱۱۳ - ۱۱۱)

باب پنجم

در این باب می توان شش حدیث را در توضیح و تبیین تاریخ زندگانی حضرت لوط و ذی القرنین مشاهده نمود. (راوندی، ص ۱۲۰ - ۱۲۳ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۱۹۶)

باب ششم

در این باب ۲۰ حدیث در مورد زندگانی و تاریخ و دوران نبوت حضرت یعقوب و یوسف را می توان مورد بررسی قرار داد. (راوندی، ص ۱۳۷ - ۱۲۸ و طبرسی، مجمع الیان، ج ۵، ص ۳۷۳ و جزائری، ص ۱۸۲ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۲۹۱ - ۲۸۶)

باب هفتم

در مجموع در این باب ۱۲ حدیث در زمینه تاریخ و زندگی حضرت ایوب و شعیب علیهم السلام را می‌توان از منابعی چند بدست آورد. (راوندی، ص ۱۳۹ - ۱۴۶ و مجلسی، ج ۱۲، ص ۳۵۱ - ۳۵۲)

باب هشتم

در این باب می‌توان دوران پر فراز و نشیب نبوّت حضرت موسی علیهم السلام را در چند فصل و در تحت ۳۱ حدیث مورد بررسی قرار داد، عناوین فصول را می‌توان در موارد زیر جستجو کرد: حدیث موسی و عالم؛ حدیث بقره؛ احادیثی در باب مناجات موسی علیهم السلام؛ احادیث در باب قصه قارون؛ احادیث در باب بلعم بن باعورا؛ حدیثی در مورد وفات‌هارون و موسی. (راوندی، ص ۱۷۵ - ۱۵۶ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۰۲ - ۳۰۳ و ۳۵۱ - ۳۵۳)

باب نهم

در این باب سرگذشت قوم بنی اسرائیل را می‌توان در ذیل ۲۲ حدیث از منابع روائی بدست آورد. (راوندی، ص ۱۸۶ - ۱۷۷ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۴۸۷)

باب دهم

در این باب ۱۲ حدیث در باب نبوّت حضرت اسماعیل و احادیث در باب زندگانی لقمان علیهم السلام وارد شده است. (راوندی، ص ۱۹۶ - ۱۸۸ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۴۲۰ - ۴۱۹)

باب یازدهم

در این قسمت می‌توان ۱۶ حدیث رار درباره زندگانی و دوران نبوّت حضرت داود بنی اسرائیل را از منابع یافت. (راوندی، ج ۲۰۶، ص ۱۹۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۶، ۳۷)

باب دوازدهم

در این باب می‌توان درباره زندگانی و نبوّت سلیمان نبی چهار حدیث را مورد بازیابی قرار داد. (راوندی، ج ۲۰۹، ص ۲۰۸ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۷۲)

باب سیزدهم

در این باب پنج حدیث را درباره زندگانی و دوران ذی‌الکفل و عمران را می‌توان از منابع بدست آورده. (راوندی، ص ۲۱۴ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۲۰۳)

باب چهاردهم

در ذیل ده حدیث دوران نبوّت زکریا و یحییٰ علیهم السلام را می‌توان مشاهده نمود. (راوندی، ص ۲۲۰ - ۲۱۶ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۱۸۳ - ۱۸۰)

باب پانزدهم

در این باب هم می‌توان در ذیل هشت حدیث با تاریخ زندگانی و نبویت ارمیا و دانیال نبی آشنا شد. (راوندی، ص ۲۳۲ - ۲۲۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۳۷۴)

باب شانزدهم

تاریخ زندگی و دوران جرجیس و عزیر و حزقیل و الیاعویل را هم می‌توان در قالب شش حدیث در این باب مشاهده نمود. (راوندی، ص ۲۴۱ - ۲۴۲، ۲۳۸ و مجلسی، ج ۱۳، ص ۳۸۲)

باب هفدهم

تاریخ زندگانی و دوران شیعا و اصحاب اخدود و الیاس و یونس و اصحاب کهف و رقیم هم در قالب چهارده حدیث در این باب مورد بازیابی قرار می‌گیرد. (راوندی، ص ۲۴۴ و ۲۶۲ و مجلسی، ج ۱۴، ص ۴۲۶ و ورام بن ابی فارس، ج ۲، ص ۱۲۵)

باب هجدهم

تاریخ زندگی و دوران نبوّت حضرت عیسیٰ علیهم السلام در قالب ۲۲ حدیث آمده است.

باب نوزدهم

در باب زندگانی رسول گرامی اسلام ﷺ و دلایلی بر نبوت حضرت ختمی مرتبت که در لسان احادیث وارد شده است. (راوندی، ص ۳۱۴ - ۲۸۴ و مجلسی، ج ۱۷، ص ۳۲۷، ۳۶۷ و راوندی، المخائق و الجرائح، ج ۲، ص ۵۴۴)

باب بیستم

در این باب، در ذیل ۷۴ حدیث می‌توان به احوال و خصوصیات اخلاقی پیامبر گرامی اسلام در چند فصل پرداخت: در تواضع رسول خدا و حیاء ایشان، در کرم و بخشش آن حضرت، در شجاعت آن حضرت، در علائم رضایت و غضب آن حضرت، در مدارای با امت اسلامی، در شوخی و خنده‌های آن حضرت، در گریه‌های آن حضرت، در راه رفتن ایشان، در بیان شمّه‌ای از خصوصیات اخلاقی ایشان، در بیان آداب نشستن آن حضرت، در بیان خصوصیات بارز اخلاقی ایشان در خوردن غذا، در بیان خصوصیات اخلاقی ایشان در آشامیدن، در آداب و رعایت نظافت و پاکی ظاهر و مسوک و (طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۴۰ - ۲۱ و مجلسی، ج ۱۶، ص ۲۹۸، ۲۴۴)

فهرست منابع

۱. ابن ادريس حلی، ابی جعفر محمدبن منصور. السراائر. قم: موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ق.
۲. ابن بابویه، ابی جعفر صدوق. الخصال. تهران: مکتبة الصدوق، ۱۳۸۹ق.
۳. ابن بابویه قمی، علی بن حسین (۳۸۱ق). کمال الدین و تمام التعمہ. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ق.
۴. ابن بابویه قمی، ابی جعفر محمدبن علی، صدوق (۳۸۱ق). کتاب من لا يحضره الفقيه. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۵ق.
۵. ابن شهرآشوب مازندرانی، رشیدالدین محمدبن علی (۵۸۸ق). معالم العلماء. قم: آل البيت لاحیاء

- التراث، ١٤٣١ ق.
٦. مناقب آل ابی طالب. نجف: مطبعة الحیدرية، ١٤١٤ ق.
٧. ابن طاووس. الاقبال. تهران: دار الكتب الاسلامية، ١٣٩٠ ق.
٨. ابن النديم. الفهرست. قاهره: الهيئة العامة، ١٤٢٧ ق.
٩. افندی، میرزا عبدالله. دیاض العلماء. قم: کتابخانه آیة الله العظمى مرعشی نجفی، ١٤٠٣ ق.
١٠. الامین، سید محسن. اعیان الشیعه. بیروت: دار التعارف، ١٤٢٦ ق.
١١. العکبری البغدادی، ابی عبدالله محمدبن محمد النعمان. الاختصاص. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ١٤٠٢ ق.
١٢. بروکلمان، کارل. تاريخ الادب العربي. مصر: الهيئة المصرية العامة، ١٤١٣ ق.
١٣. بغدادی، اسماعیل پاشا. هدیۃ المارفین. بیروت: موسسه التاريخ العربي، ١٣٣٣ ق.
١٤. تهرانی، آقابزرگ. الذریعة الى تصانیف الشیعه. بیروت: دارالاضواء، ١٤٠٨ ق.
١٥. جزائری، سید نعمة الله. قصص الانبیاء. بیروت: دارالاضواء، ١٤٢٣ ق.
١٦. حاجی خلیفه، مصطفی بن عبد الله. ایضاح المکتون. بیروت: موسسه التاريخ العربي، ١٩٥٥ م.
١٧. حر عاملی، محمد بن حسن. وسائل الشیعه الى تحصیل مسائل الشریعه. تحقيق: ربانی شیرازی، عبدالرحیم؛ بیروت: دار احیاء التراث العربي، ١٤١٢ ق.
١٨. دزفولی کاظمی، شیخ اسدالله بن اسماعیل. مقابس الانوار. قم.
١٩. راوندی، قطب الدین ابوالحسین سعیدبن هبة الله. الخرایج و الجرائح. قم: موسسه الامام المهدی، ١٤٠٩ ق.
٢٠. قصص الانبیاء. تحقيق: عرفانیان یزدی، غلام رضا؛ مشهد: مرکز پژوهش‌های آستان قلس رضوی، ١٤٠٩ ق.
٢١. رضی الدین ابی القاسم علی بن موسی، ابن طاووس حلی. اقبال الاعمال. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ١٤١٤ ق.

۲۲. شیری زنجانی، آیت الله موسی. *فهرست آثار صدوق در نجاشی*. قم، ۱۴۰۷ ق.
۲۳. صدر، سید حسن. *تأسیس الشیعه*. تهران: اعلمی.
۲۴. طرسی، ابی علی فضل بن حسن. *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ ق.
۲۵. طرسی، ابی الفضل علی. *مشکاة الانوار فی غر الاخبار*. قم: آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۸ ق.
۲۶. طرسی، ابی نصر حسن بن فضل. *مکارم الاخلاق*. قم: منشورات الشریف الرضی، ۱۳۹۲ ق.
۲۷. طوسی، محمدبن حسن. *تهذیب الاحکام*. قم: دارالكتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ ق.
۲۸. —————. *لرجال*. قم: منشورات الرضی، ۱۴۰۸ ق.
۲۹. —————. *الفهرست*. تحقیق: قیومی، جواد، قم: موسسه النشرالفقاهة، ۱۴۲۰ ق.
۳۰. کلبرگ، اثان. *کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او*. تحقیق: علی قرائی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۱ ش.
۳۱. مامقانی، شیخ عبدالله. *تنقیح المقال*. قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۲۷ ق.
۳۲. مجلسی، محمد باقر. *بحار الانوار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۳۳. موسوی بروجردی، سید حسن. «*بین الصدق و القطب الرواندی دراسة فی کتابیهما (النبّة) و (قصص الانبياء)*». *مجلة تراثنا*, قم: آل البيت لاحیاء التراث.
۳۴. ناطی بیاضی، زین الدین علی بن یونس. *الصراط المستقیم الی مستحقی التقديم*. تحقیق: بهبودی، محمد باقر؛ تهران: مکتبة المرتضویة لاحیاء الآثار الجعفریة، ۱۳۸۴ ق.
۳۵. نجاشی، احمدبن علی. *الرجال*. قم: آل البيت، ۱۴۱۶ ق.
۳۶. نوری طرسی، میرزا حسین. *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. تحقیق: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، بیروت: آل البيت، ۱۴۰۸ ق.
۳۷. ورامین ابی فراس. *مجموعه ورام*. بیروت: دار مصعب.